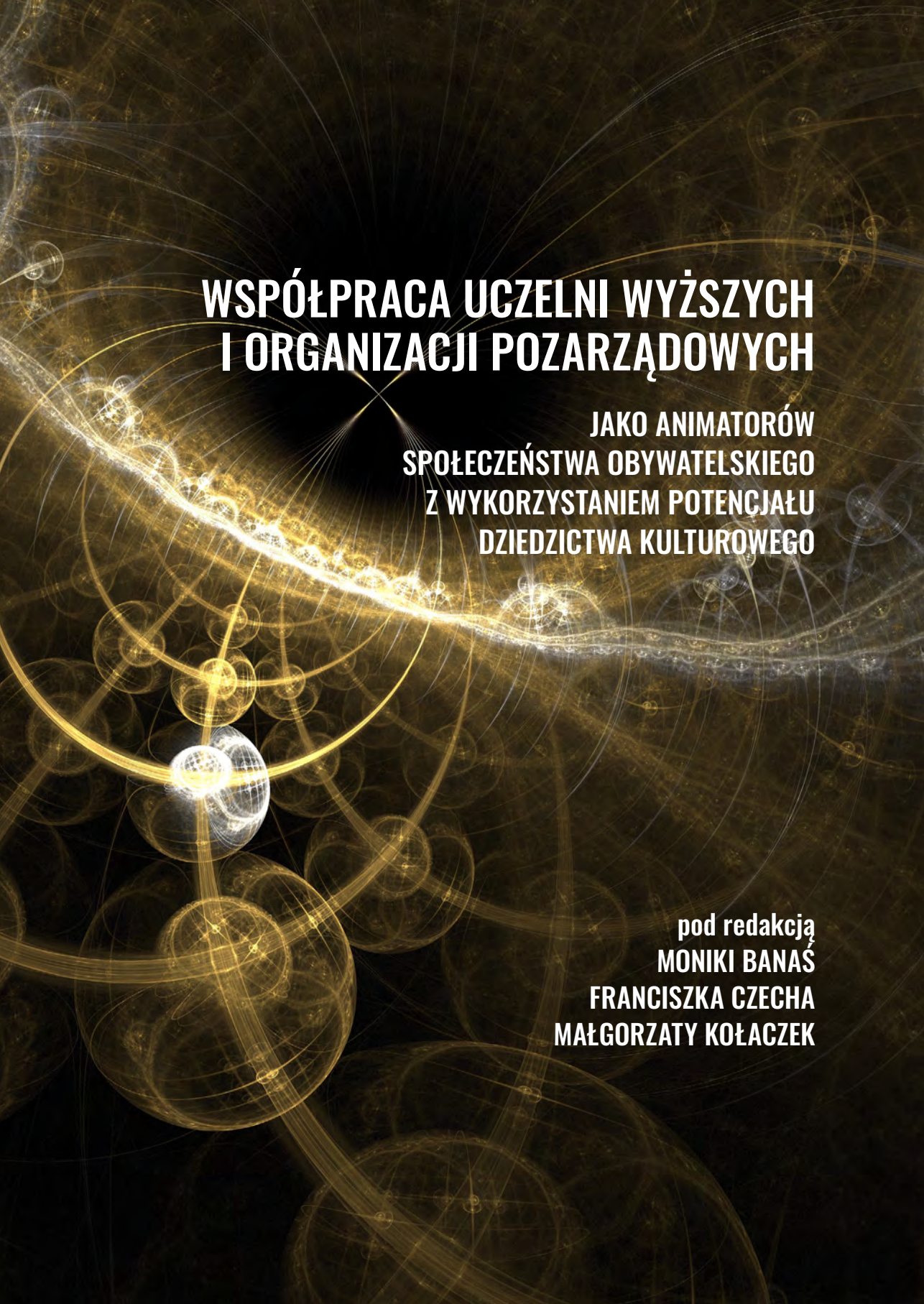

The background is a complex, abstract composition of golden-yellow lines and spheres on a dark, almost black, field. The lines form various circular and elliptical orbits, some of which are intersected by straight lines, creating a sense of dynamic movement and geometric complexity. Several translucent, wireframe spheres of different sizes are scattered throughout the scene, some appearing to be part of the orbital paths. The overall effect is reminiscent of a celestial map or a complex network diagram, with a warm, ethereal glow emanating from the golden elements.

WSPÓŁPRACA UCZELNI WYŻSZYCH I ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH

**JAKO ANIMATORÓW
SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO
Z WYKORZYSTANIEM POTENCJAŁU
DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**

**pod redakcją
MONIKI BANAŚ
FRANCISZKA CZECHA
MAŁGORZATY KOŁACZEK**

WSPÓŁPRACA UCZELNI WYŻSZYCH I ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH

**jako animatorów
społeczeństwa obywatelskiego
z wykorzystaniem potencjału
dziedzictwa kulturowego**

**pod redakcją
MONIKI BANAŚ
FRANCISZKA CZECHA
MAŁGORZATY KOŁACZEK**

Kraków 2019

Copyright by autorzy poszczególnych tekstów and Instytut Studiów
Międzykulturowych, Wydział Studiów Międzynarodowych
i Politycznych – Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Kraków 2019

Recenzent
prof. dr hab. Emil Orzechowski

Opracowanie redakcyjne
Magdalena Kusak

Publikacja finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
pod nazwą „DIALOG” w latach 2017–2019

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ISBN: 978-83-8138-152-9

KSIEGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
RADOSŁAW RYBKOWSKI	
Uniwersytet współpracujący.	
Nauka we współpracy ze społeczeństwem	11
MAGDALENA FURDZIK	
Trzeci sektor w Polsce –	
prawnie określony i społecznie niespełniony	29
ALEKSANDRA LIS	
Modele współpracy uniwersytetów	
z organizacjami pozarządowymi (NGO)	53
AGNIESZKA PACUT	
Przedsiębiorczość społeczna a szkoły wyższe –	
formy, obszary i wyzwania kooperacji	71
MARTA DU VALL	
Pozytywne implikacje wybranych europejskich koncepcji	
i programów jako czynnik wzmacniający społeczeństwo	
obywatelskie poprzez nacisk kładziony na międzysektorową	
współpracę organizacji pozarządowych i uczelni wyższych	103
RENATA HOŁDA	
Dziedzictwo kulturowe w aktywizacji	
społeczeństwa obywatelskiego	127

MARIOŁA PAWEŁKO	
Współpraca międzysektorowa uniwersytety – organizacje pozarządowe w świetle literatury przedmiotu	145
MAGDALENA CZECH	
Społeczeństwo obywatelskie – wielość perspektyw	159
MARTA HOFFMANN	
Współpraca międzysektorowa w perspektywie relacji uniwersytet – organizacje pozarządowe	177
FRANCISZEK CZECH	
Badania nad współpracą uczelni wyższych i organizacji pozarządowych. Stan badań i kwestie metodologiczne	191
ADAM ŻALIŃSKI	
Trzeci sektor jako partner uczelni wyższych w Polsce w opinii ekspertów	211
ANDRZEJ PORĘBSKI	
Szkolnictwo wyższe jako partner trzeciego sektora. Opinie ekspertów na temat sytuacji w Polsce	233
MONIKA BANAŚ	
Dobre praktyki współpracy szkół wyższych i organizacji pozarządowych na Słowacji	263
KAROLINA GOLEMO	
Współpraca organizacji pozarządowych i instytucji edukacyjnych w obszarze inicjatyw kulturalnych i społeczno-obywatelskich. Przypadek Portugalii	293
FRANCISZEK CZECH	
Dobre praktyki współpracy szkół wyższych i organizacji pozarządowych w Wielkiej Brytanii	331
MAŁGORZATA KOŁACZEK	
Trzeci sektor i szkolnictwo wyższe w Austrii – dobre praktyki współpracy międzysektorowej	359
MONIKA BANAŚ, FRANCISZEK CZECH, MAŁGORZATA KOŁACZEK	
Podsumowanie: trzecia misja uczelni i różne drogi jej realizacji	397

AGNIESZKA PACUT¹

UNIwersytet Ekonomiczny w Krakowie

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ SPOŁECZNA A SZKOŁY WYŻSZE – FORMY, OBSZARY I WYZWANIA KOOPERACJI

Organizacje trzeciego sektora są ujmowane w literaturze przedmiotu w wąskim i szerokim znaczeniu² – w nawiązaniu do organizacji non profit lub gospodarki społecznej (ang. *social economy*). Przywołane koncepcje mają punkty zbieżne, ale nie są tożsame³. Pierwsze ujęcie odwołuje się do międzynarodowych, porównawczych badań społeczeństwa obywatelskiego koordynowanych przez Johns Hopkins University. Zgodnie z nimi do organizacji non profit zaliczono fundacje, stowarzyszenia i inne podmioty niezarobkowe charakteryzujące się następującymi cechami: zorganizowanie (posiadającą tożsamość i struktury), prywatny charakter (instytucjonalna odrębność od państwa), niedystrybuowanie zysków pomiędzy członków, założycieli,

¹ Dr; agnieszka.pacut@uek.krakow.pl.

² L.M. Salamon, H.K. Anheier, *In search of the non-profit sector. I: The question of definitions*, „Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations” 1992, nr 3 (2), s. 125–151; L.M. Salamon, *Putting the civil society sector on the economic map of the world*, „Annals of Public and Cooperative Economics” 2010, nr 81 (2), s. 167–210; E. Leś, *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej w Polsce na tle europejskim*, Warszawa 2013.

³ Por. L. Hulgård, *Discourses of social entrepreneurship – variations of the same theme?*, „EMES Working Papers” 2010, nr 10 (1); J. Defourny, P. Develtere, *Ekonomia społeczna: ogólnościowy trzeci sektor*, [w:] *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora. Wybór tekstów*, red. Ewa Biernacka [et al.], Warszawa 2006, s. 15–42.

pracowników, samorządność (zdolność do sprawowania kontroli nad swoimi działaniami) oraz dobrowolność w sensie uczestnictwa członków i aktywności wolontariuszy⁴. Organizacjom sektora non profit przypisuje się wiele ważnych funkcji w społeczeństwie i gospodarce. Zasadniczo mają one wymiar społeczny (wzbogacają życie jednostki i zaspakajają jej potrzeby, kształtują kulturę obywatelską), ekonomiczny (dostarczają usług publicznych, redystrybuują dobra i usługi), innowacyjny (inicjują zmiany społeczne, generują innowacje) i polityczny (rozwijają i umacniają ideę demokracji, wpływają na działania władzy publicznej, realizują zadania grupy nacisku)⁵.

Drugie ujęcie, charakterystyczne dla kontynentu europejskiego, nawiązuje do idei gospodarki społecznej (ang. *social economy*), która w wymiarze podmiotowym obejmuje nie tylko fundacje i stowarzyszenia, ale także spółdzielnie, organizacje wzajemnościowe oraz *social ventures*⁶. W wymiarze przedmiotowym działalność wymienionych organizacji łączą następujące cechy: służą celom ponadindywidualnym (wspólnotowym lub społecznym), które mają być istotniejsze niż generowanie zysku, są niezależnie zarządzane i oparte na demokratycznych procesach podejmowania decyzji, obowiązuje w nich prymat człowieka i pracy nad kapitałem i jego dystrybucją⁷. Jednocześnie koncept ekonomii społecznej odczytuje się także jako specyficzny proces zmian zachodzący w ramach trzeciego sektora⁸. Zmiany te odnoszą się do sposobu funkcjonowania, finansowania, zakresu

⁴ L.M. Salamon [et al.], *Civil Society in Comparative Perspective*, [w:] *Global Civil Society. Dimension of The Nonprofit Sector*, red. L.M. Salamon [et al.], Baltimore 1999, s. 3–39.

⁵ A. Pacut, *Funkcje i potencjał organizacji pozarządowych w Polsce*, [w:] *Wdrażanie mechanizmów współpracy finansowej jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi w Polsce*, red. S. Mazur [et al.], Kraków 2015, s. 18–25.

⁶ L.M. Salamon, *Putting the civil society sector...*, op. cit.

⁷ B. Roelants, C. Sanchez Bajo, *Podstawowy przegląd ekonomii społecznej*, [w:] *Ekonomia Społeczna 2002. Rozszerzenie ekonomii społecznej. Dokument przygotowawczy. Pierwsza Europejska Konferencja na temat Ekonomii Społecznej w Europie Środkowo-Wschodniej*, Praga 2002.

⁸ J.J. Wygnański, P. Frączak, *Ekonomia społeczna w Polsce – definicje, zastosowania, oczekiwania, wątpliwości*, *Ekonomia Społeczna*. Teksty 2006, www.owes.info.pl/biblioteka/15_wyganski_es.pdf (dostęp 27 I 2020).

realizowanych celów, jak również form prawnych, w ramach których działają organizacje pozarządowe⁹. W praktyce zmiany te polegają na zdynamizowaniu funkcji produkcyjnej i usługowej organizacji pozarządowych, wzroście znaczenia przedsiębiorczego sposobu osiągania wyznaczonych celów, przenikaniu metod i technik zarządzania organizacją z sektora prywatnego do pozarządowego oraz wykorzystaniu nowych form organizacyjnych¹⁰.

Przemiany te można również opisać, nawiązując do koncepcji przedsiębiorczości społecznej (ang. *social entrepreneurship*). W wąskim zakresie jest ona rozpatrywana jako aktywność organizacji non profit, które wykorzystują działalność ekonomiczną dla realizacji misji społecznej. Służy ona ich uniezależnieniu od sektora publicznego oraz generowaniu trwałych, samowystarczalnych rozwiązań przyczyniających się do zmian społecznych. W szerokim ujęciu odnosi się ona do przedsięwzięć występujących w sektorze publicznym, prywatnym i społecznym, które starają się połączyć i zrównoważyć logikę działania charakterystyczną dla organizacji filantropijnych i podmiotów rynkowych. Wymiernym rezultatem przedsiębiorczości społecznej jest powstanie przedsiębiorstw społecznych¹¹, czyli organizacji poszukujących rozwiązań rynkowych dla problemów społecznych. Powstają one w wyniku ekonomizacji działalności organizacji pozarządowych albo jako źródło innowacyjnych pomysłów kreowanych *ex nihilo*, wykraczających poza sektor non profit¹². Tym samym tworzone są organizacyjne i instytucjonalne hybrydy, które cechują mieszane motywy działania,

⁹ H. Anheier, *Pięć tez...*, op. cit.

¹⁰ E. Leś, *Nowa ekonomia społeczna. Wybrane koncepcje*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2, s. 36–44; J.J. Wygnański, P. Frączak, *Ekonomia społeczna...*, op. cit.; I. Hłowiecka-Tańska, *Liderzy i działacze. O idei trzeciego sektora w Polsce*, Warszawa 2011.

¹¹ F. Brouard, S. Larivet, *Essay of Clarifications and Definitions of the Related Concepts of Social Enterprise, Social Entrepreneur and Social Entrepreneurship*, [w:] *Handbook of Research on Social Entrepreneurship*, red. A. Fayolle, H. Matlay, Northampton 2010, s. 29–56.

¹² J. Defourny, *Od trzeciego sektora do przedsiębiorstwa społecznego*, [w:] *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*, red. J.J. Wygnański, Warszawa 2008, s. 66; J.J. Wygnański, P. Frączak, *Ekonomia społeczna...*, op. cit.

wytwarzanie jednocześnie wartości społecznej i ekonomicznej oraz zróżnicowane rezultaty (społeczne, środowiskowe, ekonomiczne)¹³.

Autorzy projektu o nazwie „Współpraca wyższych uczelni i organizacji pozarządowych jako animatorów społeczeństwa obywatelskiego z wykorzystaniem potencjału dziedzictwa kulturowego”, realizowanego w ramach programu „Dialog” przez Instytut Studiów Międzykulturowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, zidentyfikowali lukę badawczą odnoszącą się do relacji szkół wyższych i organizacji pozarządowych. Biorąc pod uwagę cele projektu, a także wskazane powyżej przemiany w zakresie funkcjonowania organizacji pozarządowych, niniejszy artykuł poświęcono analizie relacji szkół wyższych i organizacji trzeciego sektora rozpatrywanych w kontekście przemian, które zachodzą w polskim trzecim sektorze i znajdują egemplifikację w postaci przedsiębiorczości społecznej w Polsce. Podjęte rozważania posłużyły przedstawieniu stanu aktualnego w zakresie form i obszarów kooperacji oraz pozwoliły na syntezę wyznań związanych z kooperacją.

Przedstawione dociekania obejmują wyjaśnienie kluczowych terminów opisujących przedsiębiorcze nastawienie organizacji pozarządowych („przedsiębiorczość społeczna”, „gospodarka społeczna”, „przedsiębiorstwo społeczne”) oraz analizę potrzeb i problemów organizacji non profit w Polsce działających w formie przedsiębiorstwa społecznego, aspirujących lub zainteresowanych taką formułą działania. Omówiono także obszary i formy współpracy środowiska akademickiego podejmowane na rzecz i we współpracy z organizacjami działającymi w obszarze przedsiębiorczości społecznej. Z jednej strony wskazano na obszary zainteresowania akademików niniejszą tematyką, z drugiej zaś przedstawiono wybrane działania środowiska akademickiego w Polsce podejmowane w odpowiedzi na potrzeby i problemy zgłaszane przez przedsiębiorstwa społeczne, jak również decydentów publicznych zainteresowanych promocją tej idei. Na tym tle

¹³ F. Perrini, C. Vuro, *Przedsiębiorczość społeczna: innowacyjność i zmiana społeczna w teorii i praktyce*, [w:] *Przedsiębiorczość społeczna*, red. J. Mair [et al.], Warszawa 2010, s. 70–102.

omówiono wyzwania dotyczące współpracy szkół wyższych i podmiotów przedsiębiorczości społecznej o rodowodzie pozarządowym.

Artykuł bazuje na kwerendzie i analizie literatury teoretycznej z zakresu gospodarki i przedsiębiorczości społecznej, jak również na analizie materiałów źródłowych i opracowań poświęconych formom kooperacji środowiska akademickiego i podmiotów przedsiębiorczości społecznej w Polsce. Rozważania uzupełniono rycinami stanowiącymi ilustrację lub uszczegółowienie omawianych treści.

1. Konceptualizacja wybranych pojęć

Z perspektywy rozważań podjętych w niniejszym artykule prymarne znaczenie ma wyjaśnienie kluczowych pojęć: „gospodarka (ekonomia) społeczna”, „przedsiębiorczość społeczna”, „przedsiębiorstwo społeczne”, obecnych w debacie publicznej w Polsce.

W krajowej literaturze przedmiotu można wyróżnić trzy podejścia do opisanego działań przedsiębiorczych nakierowanych na cel społeczny podejmowanych przez organizacje non profit oraz inne podmioty. Według pierwszego taka przedsiębiorczość jest jednym z rodzajów przedsiębiorczości. W myśl typologii Teresy Kraśnickiej przedsiębiorczość obejmuje przedsiębiorczość gospodarczą (ekonomiczną) i przedsiębiorczość pozagospodarczą (pozaekonomiczną). Ten drugi typ przedsiębiorczości może występować w dwóch odmianach: administracyjnej oraz społecznej¹⁴. Głównym kryterium wyodrębnienia przedsiębiorczości społecznej jest sektor działania przedsiębiorcy, w tym przypadku jest to sektor non profit (trzeci sektor)¹⁵.

Przedsiębiorczość społeczna, podobnie jak pozostałe typy przedsiębiorczości, uzewnętrznia się w procesie [...] realizacji przedsięwzięć trzech

¹⁴ T. Kraśnicka, *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*, Katowice 2002.

¹⁵ Ibidem, s. 167.

rodzajów – tworzenie nowych organizacji, wprowadzanie innowacji, rewitalizacja organizacji już istniejących¹⁶.

Drugie ujęcie przedsiębiorczości społecznej akcentuje jej bezpośredni lub pośredni związek z koncepcją gospodarki społecznej, określanej w Polsce mianem ekonomii społecznej¹⁷. Podmioty ekonomii społecznej uznaje się tu za miejsce realizacji przedsiębiorczości społecznej, a ekonomię społeczną za mechanizm pobudzania przedsiębiorczości społecznej¹⁸. Ewa Leś, porządkując kwestie terminologiczne i definicyjne, ujęła przedsiębiorczość społeczną jako „mechanizm tworzenia przedsiębiorstw społecznych i jako bezpośrednią metodę produkcji dóbr i usług przez stowarzyszenia i fundacje oraz inne formy nowej gospodarki społecznej”¹⁹. W literaturze krajowej przedsiębiorstwa społeczne są postrzegane jako podgrupa gospodarki społecznej zorientowana na rynek i traktowane jako odrębne, nowe podmioty gospodarki społecznej, których celem jest osiągnięcie równowagi ekonomicznej dzięki udanemu połączeniu rynkowych i nierynkowych źródeł finansowania oraz zasobów niepieniężnych (praca społeczna) i dochodów z ofiarności prywatnej²⁰.

Według trzeciego podejścia termin „przedsiębiorczość społeczna” określa przejaw aktywności obywateli, komponent społeczeństwa obywatelskiego²¹. W tym ujęciu przedsiębiorczość społeczna była postrzegana jako instytucjonalna odpowiedź organizacji trzeciego sektora na ich problemy

¹⁶ Ibidem, s. 175.

¹⁷ Terminy te będą używane w tekście wymiennie.

¹⁸ T. Piecuch, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 2013, s. 232, 227; T. Kraśnicka, M. Wronka-Pośpiech, *Istota i uwarunkowania przedsiębiorczości społecznej*, [w:] *Uwarunkowania przedsiębiorczości – różnorodność i jedność*, red. K. Jarremczuk, Tarnobrzeg 2010, s. 279.

¹⁹ E. Leś, *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Przegląd koncepcji i dobrych praktyk*, [w:] *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, red. E. Leś, Warszawa 2008, s. 40.

²⁰ Eadem, *Nowa ekonomia społeczna...*, op. cit., s. 38.

²¹ B. Roelants, C. Sanchez Bajo, *Podstawowy przegląd...*, op. cit.; J. Hausner, *Ekonomia społeczna jako kategoria rozwoju*, [w:] *Ekonomia społeczna a rozwój*, red. J. Hausner, Skrypt 1, Kraków 2008, s. 11–25.

związane z finansowaniem działalności²². Marek Rymśza, dostrzegając zjawisko konwergencji części organizacji pozarządowych zaangażowanych w przedsiębiorczość społeczną, opisał ten proces jako działanie od formuły *non-profit*, przez *not-for-profit*, do *not-for-private-profit*. W literaturze owa drabina pojęciowa jest rozszerzona o inne terminy, które wskazują na cele działania, takie jak *not only for profit*, *not just for profit*. Wejście w obszar przedsiębiorczości społecznej oznacza działanie według powyżej określonej formuły. Tym samym wskazuje się na proces wchodzenia organizacji trzeciego sektora na rynek oraz sygnalizuje przekraczanie tradycyjnych podziałów sektorowych²³.

W tabeli 1 przedstawiono wybrane definicje omawianych terminów autorstwa badaczy krajowych i zagranicznych, stanowiące ilustrację wymienionych powyżej pojęć.

Tabela 1. Wybrane definicje terminów „przedsiębiorczość społeczna”, „gospodarka społeczna”, „przedsiębiorstwo społeczne”

Przedsiębiorczość społeczna	
G.A. Lasprogata, M.N. Cotten	Przedsiębiorczość społeczna to organizacje non profit, które stosują strategie przedsiębiorcze w celu przetrwania na rynku i wywierania większego wpływu na swoją misję społeczną.
P.L. Cochran	Przedsiębiorczość społeczna jest procesem dostosowania zasad przedsiębiorczych i wolnorynkowych do problemów społecznych.
J. Wei-Skillern i in.	Definiujemy przedsiębiorczość społeczną jako działalność innowacyjną, kreującą wartość społeczną, która może mieć miejsce zarówno w ramach, jak i na styku sektora non profit, prywatnego i publicznego.

²² E. Leś, *Nowa ekonomia społeczna...*, op. cit., s. 38.

²³ M. Rymśza, *Trzeci sektor a druga fala ekonomii społecznej w Polsce*, „Trzeci Sektor” 2007, nr 9, s. 4, 6.

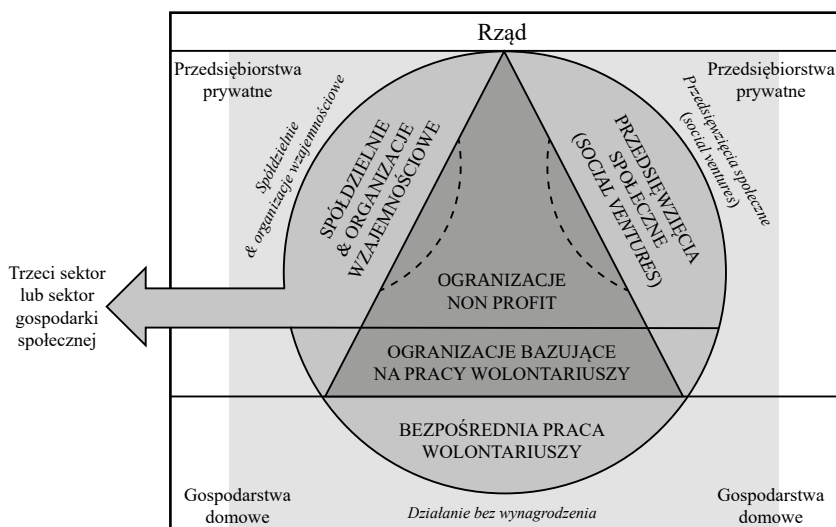
M. Starnawska	Przedsiębiorczość społeczna jest zorientowana na tworzenie wartości społecznej, lecz towarzyszy jej również generowanie wartości ekonomicznej. Ta wartość społeczna może oznaczać rozwiązywanie problemów społecznych jednostek, które zazwyczaj jej się podejmują, ale może też sięgać dalej, rozwiązując problemy społeczne – często w innowacyjny sposób – większych grup społecznych. [...] jest ona mocno zakorzeniona w kontekście społecznym od strony jej podwalin, poprzez działania jej towarzyszące, aż po rezultaty, jakie generuje dla gospodarki i społeczeństwa.
Ekonomia społeczna / gospodarka społeczna	
J. Wilkin	To, co nazywamy mianem „ekonomii społecznej”, na ogół dotyczy części gospodarki. W związku z tym istnieje gospodarka społeczna i zdecydowanie ją popieram. Natomiast może istnieć pewna część nauk ekonomicznych, która analizuje tę gospodarkę społeczną. Poprawne wówczas byłoby wyrażenie: ekonomia gospodarki społecznej. Byłaby to subdyscyplina w ramach ekonomii.
R. Szarfenberg	W pojęciu gospodarki społecznej mieści się jednak coś jeszcze poza rdzeniem spółdzielczym, na przykład stowarzyszenia i fundacje, czerpiące przynajmniej część swoich dochodów z własnej działalności gospodarczej; a może nawet zwykłe podmioty gospodarcze, które wykazują znaczne zaangażowanie społeczne np. w ramach społecznej odpowiedzialności biznesu.
J.J. Wygnański, P. Frączak	Koncept ekonomii społecznej nie jest wyłącznie sposobem wyodrębniania grupy podmiotów, ale też zwróceniem uwagi na specyficzny proces zmian, jaki zachodzi w środowiskach trzeciego sektora i tradycyjnej ekonomii społecznej. Chodzi zatem z jednej strony o proces ekonomizowania się sektora non profit, z drugiej o modernizację starej ekonomii społecznej.

Przedsiębiorstwo społeczne	
OECD	Każda działalność prywatna podejmowana w interesie publicznym, organizowana w oparciu o strategię przedsiębiorczą, lecz niemająca na celu maksymalizacji zysku tylko osiągnięcie pewnych celów społecznych i ekonomicznych, która posiada zdolność wdrażania innowacyjnych rozwiązań problemów wykluczenia społecznego i bezrobocia.
J. Hausner i in.	Funkcja przedsiębiorstwa społecznego polega nie tylko na wytwarzaniu określonych dóbr i usług, ale również na mobilizacji kapitału społecznego, generowaniu innowacyjności oraz poszerzaniu rynku przez włączanie do uczestnictwa w nim osób dotychczas wykluczonych. Mimo że jest ono częścią gospodarki rynkowej, to jednak lokuje swoją misję i cele poza rynkiem.
Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej	Przedsiębiorstwo społeczne: 1) prowadzi działalność gospodarczą, wyodrębnioną pod względem organizacyjnym i rachunkowym; 2) celem działalności gospodarczej jest integracja społeczna i zawodowa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym; 3) nie rozdziela zysku lub nadwyżki bilansowej pomiędzy udziałowców, ale przeznaczają go na wzmocnienie potencjału przedsiębiorstwa jako kapitał niepodzielny oraz w określonej części na reintegrację zawodową i społeczną lub na działalność pożytku publicznego prowadzoną na rzecz społeczności lokalnej, w której działa przedsiębiorstwo; 4) jest zarządzane na zasadach demokratycznych lub co najmniej konsultacyjno-doradczych z udziałem pracowników i innych interesariuszy, zaś wynagrodzenia kadry zarządzającej są ograniczone limitami.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G.A. Lasprogata, M.N. Cotten, *Contemplating „enterprise”: the business and legal challenges of social entrepreneurship*, „American Business Law Journal” 2003, nr 41 (1), s. 67–114; P.L. Cochran, *The evolution of corporate social responsibility*, „Business Horizons” 2007, nr 50 (6), s. 449–454; J. Wei-Skillern [et al.], *Entrepreneurship in the*

Social Sector, London – California 2007; M. Starnawska, *Zachowanie poprzez sieciowanie w przedsiębiorczości społecznej w odpowiedzi na trudne otoczenie instytucjonalne – przypadek pięciu spółdzielni socjalnych*, „Problemy Zarządzania” 2014, t. 12, nr 4 (49), s. 98–99; J. Wilkin, cyt. za: A. Korycki, *Partnerstwo na rzecz instytucjonalizacji gospodarki społecznej*. Wywiad z Jerzym Hausnerem, Jerzym Wilkinem, Witoldem Kwaśnickim. *Rozmowa z Jerzym Wilkinem*, „Społeczeństwo Obywatelskie. Badania. Praktyka. Polityka” 2015, nr 2, s. 1–2; R. Szarfenberg, *Spółdzielczość, gospodarka społeczna a polityka społeczna*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i dyskusje” 2013, nr 20 (1), s. 14; OECD, *Social Enterprises*, Paris 1999; J.J. Wygnański, P. Frączak, *Ekonomia społeczna w Polsce – definicje, zastosowania, oczekiwania, wątpliwości*, *Ekonomia Społeczna. Teksty* 2006, s. 18; J. Hausner [et al.], *Przedsiębiorstwo społeczne – konceptualizacja*, [w:] *Zarządzanie podmiotami ekonomii społecznej*, red. J. Hausner, Skrypt 2, Kraków 2007, s. 9; Uchwała nr 164 Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 2014 r. w sprawie przyjęcia programu pod nazwą „Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej”, *Monitor Polski* 2014, poz. 811, tom 1.

Rysunek 1. Trzeci sektor lub sektor gospodarki społecznej w systemie rachunków narodowych

Źródło: *Satellite Account on Non-profit and Related Institutions and Volunteer Work*, *Handbook of National Accounting*, nr 91 (1), New York 2018, s. 16.

Rozważania termionologiczne można zilustrować graficznie (por. rys. 1). Interesującą propozycję przedstawiło w tym zakresie Biuro Statystyczne ONZ. W pracach nad rachunkiem satelitarnym organizacji obywatelskich wypracowano termin *Third or Social Economy Sector*, włączając w jego zakres organizacje non profit, spółdzielnie, przedsięwzięcia społeczne / przedsiębiorstwa społeczne (ang. *social venture*) oraz wolontariat²⁴. Wspomniane formy aktywności ulokowano w odniesieniu do sektora prywatnego i gospodarstw domowych, wskazując jednocześnie ich odrębność od rządu.

2. Przedsiębiorczość społeczna w Polsce

Organizacje łączące społeczne i ekonomiczne aspekty działalności mają w Polsce długą tradycję. Polski ruch spółdzielczy, organizacje wzajemnościowe mogą poszczycić się ponadstuletnią tradycją. Stanowią one istotną część dorobku kulturowego i historycznego w Polsce²⁵. Równocześnie należy wskazać na wielowiekową tradycję działalności obywatelskiej. Od najdawniejszych czasów jednostki i grupy obywateli podejmowały w Polsce działania mające na celu samopomoc, samoobronę lub zapewnienie realizacji danych potrzeb, wykorzystując do tego celu różne formy organizacyjne – od nieformalnych wspólnot, przez fundacje i stowarzyszenia, aż do spółek gospodarczych i spółdzielni. Rola, charakter i uwarunkowania aktywności obywatelskiej ulegały zmianom, niemniej jednak stanowią one pierwowzór i kontekst dla działań wspólnotowych podejmowanych współcześnie. Ewolucję przedsięwzięć społecznych w Polsce – od

²⁴ *Satellite Account on Non-profit and Related Institutions and Volunteer Work*, Handbook of National Accounting, nr 91 (1), New York 2018.

²⁵ Uchwała nr 164 Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 2014 r. w sprawie przyjęcia programu pod nazwą „Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej”, Monitor Polski 2014, poz. 811, tom 1.

filantropii do przedsiębiorczości społecznej – omawiają m.in. Ewa Leś i Adam Piechowski²⁶.

Przemiany systemowe, które dotknęły Polskę po 1989 roku, a w szczególności wstąpienie do Unii Europejskiej, stworzyły niepowtarzalną okazję do promocji, przetestowania i wdrożenia nowatorskich metod i działań w zakresie rozwiązywania problemów społecznych przez obywateli z wykorzystaniem formuły przedsiębiorczości społecznej. Integracja europejska przyczyniła się do upowszechniania rozwiązań z zakresu gospodarki (ekonomii) społecznej, umożliwiła realizację różnorodnych projektów (w tym o charakterze innowacyjnym i testującym) oraz intensywniejszą wymianę doświadczeń i współpracę z partnerami z zagranicy. Jednocześnie w praktyce oznaczała ona konieczność rozpoznania i przełożenia na rodzimy grunt koncepcji określonej mianem ekonomii społecznej²⁷, w tym operacjonalizację i przetestowanie w polskich warunkach koncepcji przedsiębiorstw społecznych.

Jednocześnie rozpatrywanie rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce tylko w odniesieniu do integracji z Unią Europejską jest pewnym uproszczeniem. Należy podkreślić aktywność decydentów publicznych i przyjętą przez nich koncepcję rozwiązywania problemów społecznych za pośrednictwem rozwiązań ustawowych, np. ustawy o zatrudnieniu socjalnym, ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie czy ustawy o spółdzielniach socjalnych²⁸.

Podjęte dotychczas w kraju prace badawcze pozwalają na identyfikację barier i problemów w rozwoju i funkcjonowaniu podmiotów realizujących cele społeczne za pomocą metod rynkowych. Ich przegląd przedstawiono w tabeli 2. Wskazują one na istnienie barier rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce o charakterze systemowym, kulturowym i kompetencyjnym.

²⁶ E. Leś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa 2001; A. Piechowski, *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne w Polsce. Tradycja i przykłady*, [w:] *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne*, op. cit., s. 13–36.

²⁷ M. Małecka-Łyszczek, *Współpraca administracji publicznej z podmiotami ekonomii społecznej. Aspekty prawnoadministracyjne*, Warszawa 2017.

²⁸ E. Leś, *Nowa ekonomia społeczna...*, op. cit.

Tabela 2. Wybrane problemy i bariery rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce

Źródło	Problemy i bariery rozwoju przedsiębiorczości społecznej
R. Praszquier i in.	– traktowanie przedsiębiorczości społecznej nie jako strategii rozwiązywania problemów społecznych, ale jako problemu samego w sobie, który wymaga licznych zmian istniejących uregulowań prawnych i finansowych
A. Karwacki, A. Glińska-Neweś	– niedoinwestowanie – częsta fluktuacja kadr – niska innowacyjność
<i>Monitoring kondycji sektora ekonomii społecznej w Małopolsce</i>	– trudności z pozyskaniem finansowania – niejasne przepisy prawne – bariery administracyjne – profil pracowników – brak doświadczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej
A. Frączkiewicz-Wronka, M. Wronka-Pośpiech	Bariery wewnętrzne: – słabe zrozumienie koncepcji podmiotów ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych – skomplikowanie terminologii i obowiązująca nomenklatura – niewłaściwe postrzeganie podmiotów ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych – brak odpowiedniego specjalistycznego wsparcia biznesowego – brak odpowiednich form prawnych – ograniczony dostęp do rynków – trudności w dostępie do zewnętrznych źródeł finansowania – brak powszechnych w użyciu sposobów mierzenia i pokazywania wpływu – brak skuteczniejszych mechanizmów stymulowania powstawania przedsiębiorstw społecznych – niski poziom kapitału społecznego

	Bariery zewnętrzne: – brak adekwatnych do potrzeb modeli biznesu – wysoka zależność od sektora publicznego jako podstawowego źródła przychodów – brak myślenia przedsiębiorczego – brak umiejętności menadżerskich i specjalistycznych niezbędnych do rozwijania działalności
<i>Badanie ewaluacyjne pt. Ocena wsparcia w obszarze ekonomii społecznej udzielonego ze środków EFS w ramach PO KL</i>	Bariery ograniczające trafność, użyteczność i skuteczność wsparcia przedsiębiorczości społecznej w Polsce: – potrzeba większego pluralizmu form prawnych w sektorze ekonomii społecznej – trudności w identyfikowaniu pomysłu na działalność przedsiębiorstwa społecznego – fragmentaryczna oferta wsparcia dla ekonomii społecznej (Program Operacyjny Kapitał Ludzki) – słabe powiązanie ekonomii społecznej z innymi obszarami polityki publicznej na poziomie lokalnym – niechęć do ekonomizacji w organizacjach pozarządowych – stygmatyzujący wizerunek podmiotów ekonomii społecznej – niedostateczne osadzenie działalności przedsiębiorstwa społecznego w lokalnej społeczności – długi okres inkubacji przedsiębiorstw społecznych i związane z tym ograniczenie równości szans – bariera w dostępie do kapitału

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Praszquier [et al.], *Social Enterprise, Social Innovation and Social Entrepreneurship in Poland: A National Report*, Warszawa 2014; A. Karwacki, A. Glińska-Neweś, *Innowacyjność w podmiotach ekonomii społecznej w Polsce. Studium jakościowe*, „Ekonomia Społeczna” 2015, nr 2, s. 21–42; *Monitoring kondycji sektora ekonomii społecznej w Małopolsce*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, Kraków 2015; A. Frączkiewicz-Wronka, M. Wronka-Pośpiech, *Ekspertyza w zakresie rekomendowanych działań i kierunków rozwoju podmiotów ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych w województwie śląskim realizowana na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego*, Katowice 2016; *Badanie ewaluacyjne pt. Ocena wsparcia w obszarze ekonomii społecznej udzielonego ze środków EFS w ramach PO KL*, Coffey International Development dla Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa 2013.

3. Współpraca szkół wyższych i podmiotów przedsiębiorczości społecznej w Polsce – obszary i formy kooperacji

Tematyka relacji szkół wyższych i przedsiębiorczości społecznej będzie rozpatrywana w odniesieniu do trzech głównych obszarów działalności uczelni²⁹: (1) prowadzenie badań naukowych (tworzenie wiedzy), (2) edukowanie (tworzenie kapitału ludzkiego) oraz (3) rozwijanie relacji z otoczeniem społeczno-gospodarczym.

3.1. Prowadzenie badań naukowych

Przedsiębiorczość społeczna jest elementem praktyki społeczno-gospodarczej, który od niedawna wzbudza zainteresowanie środowiska akademickiego w Polsce. Przeprowadzony przez autorkę przegląd opracowań³⁰ zgromadzonych w bazach internetowych wskazuje na wzrost zainteresowania i uznania dla przedsiębiorczości społecznej wśród przedstawicieli różnych dziedzin nauki w Polsce wraz z przyspieszaniem procesów integracyjnych z Unią Europejską. Wspomniane zagadnienie stało się przedmiotem badań na gruncie ekonomii, zarządzania, prawa, a także socjologii, filozofii i psychologii. Wśród opracowań naukowych dominują rozważania teoretyczne, konceptualne, zaś prace empiryczne stanowią mniejszość.

Przegląd zgromadzonych tekstów pozwolił wyróżnić obszary zainteresowania badaczy w Polsce w zakresie rozwoju przedsiębiorczości społecznej. Są to: (1) konceptualizacja przedsiębiorczości społecznej; (2) opis i charakterystyka podmiotów przedsiębiorczości społecznej;

²⁹ Abstrahuje się przez to od omawiania ewolucji szkół wyższych, w tym realizowanych przez nie funkcji. Szerzej na ten temat: M. Herbst [et al.], *Szkoły wyższe, potencjał, bariery, koszty, możliwości*, [w:] *Państwo integrujące zasoby. Potencjał rozwojowy a jakość regulacji publicznych*, red. S. Mazur, Kraków 2011, s. 107–138; H. Znanińska Lopata, *The Social Functions of Universities*, [w:] F. Znaniński, *The Social Role of the University Student*, Poznań 1994, s. 14–25.

³⁰ Analizowano artykuły zgromadzone w bazach BazEkon w latach 2004–2018.

(3) determinanty przedsiębiorczości społecznej oraz (4) efekty przedsiębiorczości społecznej³¹. W tabeli 3 przedstawiono zidentyfikowane obszary badań i analiz wraz z listą przykładowych opracowań stanowiących ich ilustrację. Należy dodać, iż przedstawiona typologia i wskazane opracowania dotyczą zarówno organizacji trzeciego sektora (w szczególności zmian zachodzących w ich obrębie: ekonomizacji, komercjalizacji, marketyzacji), jak i działalności innych podmiotów przedsiębiorczości społecznej (spółdzielnie, towarzystwa pomocy wzajemnej, organizacje reintegracji społeczno-zawodowej).

Wstępna kwerenda publikacji ujawnia rosnące zainteresowanie tematem przedsiębiorczości o celu społecznym wśród badaczy w Polsce, a także wskazuje – w kontekście dorobku światowego³² – na istnienie dużego potencjału do badań empirycznych i teoretycznych, również w odniesieniu do działalności i przemian zachodzących w obrębie organizacji pozarządowych. Problemy terminologiczne, mnogość pojęć oraz różnorodnych perspektyw, przez które analizuje się zagadnienie przedsiębiorczości społecznej, skutkuje problemami w jej jednoznacznym zdefiniowaniu oraz w efekcie utrudnia zrozumienie jej istoty. W wyniku zainteresowania tym terminem przedstawiciele różnych dziedzin nauki, a także polityków i decydentów, nabrał on interdyscyplinarnego charakteru³³. W konsekwencji dysponujemy wieloma różnorodnymi propozycjami, nie zaś jedną uniwersalną definicją.

³¹ Por. A. Pacut, *Rozwój przedsiębiorczości społecznej – istota i kierunki analizy*, „Ekonomia Społeczna” 2015, nr 1, s. 7–20.

³² P.K. Hota [et al.], *Mapping the Intellectual Structure of Social Entrepreneurship Research: A Citation/Co-citation Analysis*, „Journal of Business Ethics” 2019, s. 1–26.

³³ R. Praszkie, A. Nowak, *Przedsiębiorczość społeczna. Teoria i praktyka*, Warszawa 2012, s. 38.

Tabela 3. Kierunki badań naukowych poświęconych przedsiębiorczości społecznej (PS) w Polsce

Obszar badań	Zakres badań	Przykładowe opracowania
Konceptualizacja PS	Definiowanie istoty przedsiębiorczości społecznej, gospodarki (ekonomii) społecznej, przedsiębiorstw społecznych oraz przedsiębiorców społecznych	M. Małecka-Łyszczek (2017); H. Zboron (2015); R. Praszkiec, A. Nowak (2012); M. Starnawska (2015); A. Pacut (2015); J. Hausner (2008); E. Leś (2005, 2008); L. Węsierska-Chyc (2013); T. Kaźmierczak (2007)
Działalność podmiotów PS	Opis i analiza działalności PS (charakterystyka form organizacyjno-prawnych, społeczne i ekonomiczne aspekty działania, zarządzanie, relacje z interesariuszami, innowacyjność, ryzyko)	P. Mikołajczak (2017, 2018, 2018); W. Goleński (2017); A. Frączkiewicz-Wronka, P. Cziura (2017); E. Bogacz-Wojtanowska i in. (2014); J.J. Wygnański (2008)
Determinanty PS	Czynniki i uwarunkowania wpływające na powstawanie i rozwój PS (perspektywa makro, mikro)	M. Wronka-Pośpiech (2018); M.H. Kurleto (2018); J. Brdulak, E. Florczak (2016); A. Rymsha (2006)
Efekty PS	Metody pomiaru społecznej wartości dodanej adekwatne dla polskiego kontekstu; identyfikacja społecznych i ekonomicznych rezultatów przedsiębiorczości społecznej	J. Głowacki (2018); A. Snarska (2018); E. Leś (2016); P. Poławski, D. Zalewski (2015); J. Głowacki, M. Jelonek (2013)

Źródło: opracowanie własne.

3.2. Edukacja

Temat edukacji w zakresie przedsiębiorczości społecznej stanowi ważny, choć słabo rozpoznany aspekt rozważań w kontekście rozwoju niniejszej koncepcji zarówno w Polsce³⁴, jak i na świecie³⁵. Problematyka edukacji została uznana przez decydentów publicznych za jedno z kluczowych zagadnień dla rozwoju tej idei w Polsce – obok kwestii finansowych, prawnych i strategicznych – i w efekcie włączona w prace międzysektorowych i międzyresortowych gremiów (tj. Zespołu ds. rozwiązań systemowych w zakresie ekonomii społecznej oraz Krajowego Komitetu Rozwoju Ekonomii Społecznej).

Analizując znaczenie edukacji dla rozwoju kadr i otoczenia przedsiębiorczości społecznej w Polsce, wyróżnia się edukację formalną (ang. *formal learning*) i pozaformalną (ang. *non-formal learning*)³⁶, jako komplementarne względem siebie formy kształcenia realizowane przez zróżnicowanych dostawców (ośrodki akademickie, instytucje i agendy publiczne, organizacje obywatelskie itp.) na rzecz różnych grup odbiorców³⁷.

Działania podejmowane przez szkoły wyższe w zakresie przedsiębiorczości społecznej wpisują się w edukację formalną. Nawiązując do wyników badań i analiz przeprowadzonych w projekcie „Ekonomia społeczna w innowacyjnych programach kształcenia”, finansowanym ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach programu „Dialog”, oraz ustaleń wymienionych powyżej zespołów międzysektorowych, wskazano

³⁴ M. Starnawska, *Guiding Directions in Social Entrepreneurship and Innovation Education: Experts' Insights*, „Horyzonty Wychowania” 2018, nr 17 (44), s. 31–39.

³⁵ Por. G.T. Solomon [et al.], *Knowledge management and social entrepreneurship education: lessons learned from an exploratory two-country study*, „Journal of Knowledge Management” 2019, nr 23 (10), s. 1984–2006; L.M. Lekhanya, *The role of universities in promoting social entrepreneurship in South Africa*, „Journal of Governance and Regulation” 2015, nr 4 (3), s. 67–71; R. Mirabella, D.R. Young, *The development of education for social entrepreneurship and nonprofit management: Diverging or converging paths?*, „Nonprofit Management and Leadership” 2012, nr 23 (1), s. 43–57.

³⁶ *Beyond Rhetoric: Adult Learning Policies and Practices*, OECD, 2003.

³⁷ A. Pacut, *Kształcenie pozaformalne w zakresie gospodarki społecznej w Polsce. Przegląd wybranych inicjatyw* [niepublikowana ekspertyza przygotowana w ramach projektu „Partnerstwo na rzecz instytucjonalizacji ekonomii społecznej”], Warszawa 2013.

odbiorców tej formy edukacji, przykładowe rodzaje inicjatyw, a także problemy i deficyty w ofercie kształcenia w tym zakresie w Polsce.

W obszarze edukacji formalnej działania szkół wyższych były adresowane do trzech grup odbiorców: (1) przyszłych kadr sektora przedsiębiorczości społecznej (studenci szkół wyższych), (2) aktualnych kadr sektora przedsiębiorczości społecznej (liderzy, pracownicy, wolontariusze), (3) przedstawicieli otoczenia (administracja publiczna, instytucje pomocy i integracji publicznej, sektor komercyjny, organizacje wspierające – infrastrukturalne, lokalne). Zakres usług edukacyjnych świadczonych przez szkoły wyższe w obszarze przedsiębiorczości społecznej wynikający z ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym dotyczył głównie studiów pierwszego i drugiego stopnia oraz studiów podyplomowych. Dotychczasowe inicjatywy edukacyjne w tym zakresie zostały zinwentaryzowane i opisane w publikacji pt. *Przedsiębiorczość społeczna. Nauka – praktyka – edukacja*³⁸. Przykładowe przedsięwzięcia zrealizowane przez szkoły wyższe przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Przykładowe inicjatywy edukacyjne w zakresie przedsiębiorczości społecznej realizowane przez szkoły wyższe

Inicjatywa edukacyjna	Opis
Studia I i II stopnia	Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie im. KEN ofertuje studia I i II stopnia na kierunku ekonomia społeczna. Celem studiów jest przekazanie studentom nowoczesnej i zarazem praktycznej wiedzy ekonomicznej oraz wykształcenie przedsiębiorczych i innowacyjnych postaw, warunkujących aktywność absolwentów na rynku pracy, w środowisku społecznym i w prowadzeniu własnej działalności gospodarczej. Program zakłada prowadzenie zajęć dydaktycznych zarówno przez nauczycieli akademickich, jak i praktyków oraz staże u pracodawców, a także wizyty studyjne w przedsiębiorstwach społecznych.

³⁸ J. Stanienda [et al.], *Przedsiębiorczość społeczna. Nauka – praktyka – edukacja*, Tarnów 2017.

Studia podyplomowe	W ramach projektu systemowego „Zintegrowany system wsparcia ekonomii społecznej” realizowanego na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w latach 2010–2014 cztery ośrodki akademickie w Polsce (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Szczecinie oraz Uniwersytet Warszawski) oferowały studia podyplomowe w zakresie ekonomii społecznej. Studia były bezpłatne dla uczestników, współfinansowane ze środków EFS. Celem studiów było kształcenie i doskonalenie umiejętności, w tym kwalifikacji zawodowych osób zajmujących się prowadzeniem oraz wspieraniem przedsięwzięć i projektów społecznych w obszarze przedsiębiorczości społecznej. Łącznie przeprowadzono 15 edycji studiów, kształcąc liderów, menedżerów, wolontariuszy, jak również przedstawicieli otoczenia ekonomii społecznej.
--------------------	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Pokora, *Analiza dotychczasowych inicjatyw edukacyjnych w obszarze przedsiębiorczości społecznej* [niepublikowana ekspertyza przygotowana w ramach projektu „Ekonomia społeczna w innowacyjnych programach kształcenia” realizowanego w ramach programu „Dialog”], Tarnów 2017; strona internetowa Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie: <https://www.up.krakow.pl/studia/studia-i-stopnia/383-ekonomia-spoeczna-i-stopnia> (dostęp 19 VIII 2019).

Główne problemy w ofercie kształcenia z zakresu przedsiębiorczości społecznej w Polsce zidentyfikowane w badaniach przez Jolantę Staniendę, Annę Gądek i Marię Płonkę obejmują³⁹:

- brak modelowej ścieżki kształcenia dla kształtowania postaw przedsiębiorczości społecznej;
- deficyty w tworzeniu ścieżek specjalizacyjnych na studiach podyplomowych, które byłyby dostosowane do afiliacji słuchaczy i ich zainteresowań;
- deficyty w zakresie wiedzy i kompetencji kadry dydaktycznej (nauczycieli, wykładowców, szkoleniowców);

³⁹ Ibidem, s. 53–55, 112–113.

- deficyty w tworzeniu, wdrażaniu i wykorzystaniu nowoczesnych narzędzi dydaktycznych adresowanych do szerokiego grona odbiorców i obejmujących zarówno teoretyczne, jak i praktyczne aspekty przedsiębiorczości społecznej;
- deficyty w kreowaniu właściwego wizerunku przedsiębiorcy społecznego jako zawodu atrakcyjnego, dającego możliwość rozwiązywania istotnych problemów społecznych, a nie zawodu kojarzącego się z niskim wynagrodzeniem, nieatrakcyjną ścieżką kariery czy ryzykiem braku pracy.

Dodatkowo badania podstaw programowych, podręczników, programów studiów, programów kursów z obszaru ekonomii wykazały, iż zagadnienie przedsiębiorczości społecznej występuje marginalnie lub nie występuje w ogóle⁴⁰. Z kolei wyniki badań Marzeny Starnawskiej wskazują na potrzebę większej refleksji, uwzględnienia różnorodności odbiorców, jak też potrzeb otoczenia w projektowaniu edukacji w zakresie przedsiębiorczości społecznej oraz innowacji społecznych w Polsce⁴¹.

3.3. Rozwijanie relacji z otoczeniem społeczno-gospodarczym

Szkoły wyższe stanowią istotny element otoczenia społeczno-gospodarczego. Budowanie i rozwijanie przez nie relacji z otoczeniem jest określane jako trzecia misja uczelni. Aktywność w tym zakresie powinna polegać na upowszechnianiu i popularyzacji wyników badań, ich wdrażaniu oraz komercjalizacji, jak również reagowaniu na oczekiwania i potrzeby zgłaszane przez otoczenie⁴². Dzięki takiej aktywności działania podejmowane na uczelniach mogą wspierać procesy rozwoju społeczno-gospodarczego.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ M. Starnawska, *Guiding Directions...*, op. cit.

⁴² K. Leja, *Trzy misje uczelni, trzy ścieżki kariery*, „Forum Akademickie” 2015, nr 1, <http://obywatelenauki.pl/2015/01/trzy-misje-uczelni-trzy-sciezki-kariery-krzysztof-leja-na-lamach-fa/>.

Wstępny przegląd projektów i inicjatyw szkół wyższych w obszarze przedsiębiorczości społecznej w Polsce wskazuje na dominację przedsięwzięć stanowiących odpowiedź na potrzeby zgłaszane przez administrację publiczną (szczególnie rządowego i regionalnego) odpowiedzialną za programowanie i wdrażanie polityki publicznej z wykorzystaniem narzędzi gospodarki społecznej. Działania administracji wiążą się z dystrybucją środków publicznych, w tym z Unii Europejskiej, co w praktyce oznacza konieczność rzetelnego i trafnego ich zaplanowania, wydatkowania, jak również wykazywania osiągniętych dzięki nim rezultatów. Stąd też podejmowane dotychczas przez szkoły wyższe w tym obszarze działania obejmowały:

- prace o charakterze eksperckim (np. w zakresie konceptualizacji istoty przedsiębiorczości społecznej⁴³, kierunków jej rozwoju w regionie⁴⁴),
- doradztwo i konsulting (np. udział pracowników naukowych w roli doradców, szkoleniowców, ekspertów w ośrodkach wsparcia ekonomii społecznej, komitecie akredytacyjnym),
- udział w gremiach opiniotwórczo-doradczych i kapitułach konkursów (np. komitetach rozwoju ekonomii społecznej funkcjonujących przy szesnastu regionalnych ośrodkach polityki społecznej, Krajowym Komitecie Ekonomii Społecznej).

Poza inicjatywami angażującymi indywidualnych pracowników szkół wyższych, które przedstawiono powyżej, warto wspomnieć o przedsięwzięciach o charakterze instytucjonalnym, włączających całe zespoły badawcze i jednostki organizacyjne uczelni. Przykłady tego typu przedsięwzięć, zidentyfikowane w wyniku przeprowadzonej analizy, omówiono w tabeli 5.

⁴³ M. Starnawska, *Przedsiębiorczość społeczna w społeczeństwie obywatelskim w Polsce*, „Biuro Analiz Sejmowych” 2015, nr 4 (44), s. 167–203.

⁴⁴ A. Frączkiewicz-Wronka, M. Wronka-Pośpiech, *Ekspertyza w zakresie rekomendowanych działań i kierunków rozwoju podmiotów ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych w województwie śląskim realizowana na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego*, Katowice 2016.

Tabela 5. Przykładowe projekty dotyczące współpracy szkół wyższych z otoczeniem społeczno-gospodarczym w Polsce w zakresie przedsiębiorczości społecznej

Nazwa projektu	Charakterystyka projektu
„System partycypacyjnego zarządzania sferą ekonomii społecznej”	Ogólnopolski projekt systemowy realizowany przez Uniwersytet Warszawski, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu. Celem projektu jest wzmocnienie systemu wsparcia ekonomii społecznej poprzez wypracowanie adekwatnych do potrzeb sektora rozwiązań programowych, legislacyjnych, finansowych, edukacyjnych, monitoringowych. Efektem prowadzonych działań ma być uspołnienie polityk publicznych w obszarze ekonomii społecznej na terenie całego kraju. Projekt realizowany w latach 2016–2020, współfinansowany ze środków Unii Europejskiej.
„Wzmocnienie mechanizmów współpracy finansowej administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi jako realizatorami zadań publicznych”	Ogólnopolski projekt systemowy realizowany przez Departament Pożytku Publicznego w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej w partnerstwie z Fundacją Rozwoju Demokracji Lokalnej oraz Małopolską Szkołą Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Celem projektu było opracowanie i upowszechnienie wśród organizacji pozarządowych oraz gmin i powiatów praktycznego podejścia do stosowania takich instrumentów współpracy międzysektorowej, jak regranting, pożyczki, poręczenia i gwarancje, inicjatywa lokalna, dotacja inwestycyjna, budżet partycypacyjny, tryb małych zleceń. Projekt realizowany w latach 2014–2015, współfinansowany ze środków Unii Europejskiej.

„Efektywna i skuteczna przedsiębiorczość społeczna”	Projekt miał charakter innowacyjny i testujący. Był realizowany przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego w partnerstwie z Instytutem Pracy i Spraw Socjalnych. Jego celem było wzmocnienie sektora ekonomii społecznej w województwie śląskim w zakresie rozpoznawania czynników efektywności gospodarczej i społecznej podmiotów ekonomii społecznej, dzięki upowszechnieniu modelowego narzędzia do oceny efektywności i benchmarkingu (kalkulator kondycji podmiotów ekonomii społecznej). Projekt realizowany w latach 2012–2015, współfinansowany ze środków Unii Europejskiej.
„Monitoring przedsiębiorstw społecznych w Małopolsce”	Projekt był realizowany przez Centrum Ewaluacji i Analiz Polityk Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Fundację Gospodarki i Administracji Publicznej na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie i we współpracy z nim. Jego celem było wypracowanie koncepcji monitorowania przedsiębiorstw społecznych w Małopolsce, służącej systematycznemu zbieraniu danych ilościowych i jakościowych na potrzeby regionalnego systemu programowania polityk publicznych. Projekt realizowany w latach 2009–2010, współfinansowany ze środków Unii Europejskiej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zamieszczonych na stronach internetowych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (<http://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/Koordinacja,4044.html>, <http://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/Publikacje,-,Mechanizmy,wspolpracy,3894.html> – dostęp 30 VIII 2019), Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego (<https://rops-katowice.pl/dopobrania/2014.12.22-prezentacja.pdf> – dostęp 30 IX 2019) i Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie (https://www.es.malopolska.pl/fileadmin/ES_Publikacje/inne_i_Monitoring/2011/raport_2010.pdf – dostęp 30 VIII 2019).

Przykłady współpracy dotyczyły kooperacji szkół wyższych i administracji publicznej. Stanowiły one odpowiedź na potrzeby decydentów publicznych w zakresie wypracowania adekwatnych rozwiązań systemowych na rzecz przedsiębiorczości społecznej. Na tym tle dostrzegalny jest brak bezpośredniej kooperacji szkół wyższych i podmiotów przedsiębiorczości społecznej, jak też strategicznej współpracy szkół wyższych i decydentów publicznych z poziomu lokalnego i regionalnego w zakresie wspólnego rozwiązywania problemów z udziałem podmiotów łączących społeczne i ekonomiczne cele działalności.

4. Podsumowanie

Rozważania przedstawione w artykule dotyczą relacji szkół wyższych i organizacji pozarządowych w Polsce analizowanych w kontekście zmian zachodzących w obrębie trzeciego sektora. Uogólniając, można powiedzieć, że odnoszą się one do celów działania, wykorzystywanych zasobów i mechanizmów funkcjonowania. Zmiany te skutkują nowymi potrzebami, problemami i wyzwaniem w działalności organizacji obywatelskich oraz ich interesariuszy. Znalazły one egemplifikację w rozwoju przedsiębiorczości społecznej i stały się faktem również w polskich realiach.

Proces ten jest uwarunkowany różnymi czynnikami. Wynika z zapotrzebowania na usługi społeczne wytwarzane przez przedsiębiorstwa społeczne (czynniki popytowe), aktywności twórczych i kreatywnych jednostek – przedsiębiorców społecznych (czynniki podaźowe), jak również jest pochodną czynników kontekstowych i instytucjonalnych determinujących dwa powyższe⁴⁵. Przykładowo w Polsce, w wymiarze instytucjonalnym, jest związany z dostępem do publicznych środków finansowych

⁴⁵ E. Chell [et al.], *Social entrepreneurship and enterprise: International and innovation perspectives*, „Entrepreneurship & Regional Development” 2010, nr 22 (6), s. 485–493.

z Unii Europejskiej oraz promocją programów wspierających aktywną integrację i walkę z wykluczeniem społecznym.

Zmiany w funkcjonowaniu trzeciego sektora mają różnorodne konsekwencje dla organizacji pozarządowych i ich otoczenia. Przykładowo skutkują koniecznością zdobycia przez liderów, pracowników organizacji społecznych nowej wiedzy w wielu obszarach funkcjonowania organizacji osiągających dualne cele – społeczne i ekonomiczne. Równocześnie oznaczają wiele wyzwań dla administracji publicznej, społeczeństwa i innych grup interesariuszy występujących w rolach zleceniodawców, grantodawców, obywateli, klientów, darczyńców i innych. Z perspektywy otoczenia kluczowe jest zrozumienie logiki, przesłanek i sposobu ich działania, w tym również poznanie uzyskanych rezultatów.

Analizując zakres i formy kooperacji szkół wyższych i podmiotów przedsiębiorczości społecznej, odwołano się do trzech głównych obszarów działalności uczelni – generowania wiedzy, kształcenia i współpracy z otoczeniem. Wydają się one istotne dla działalności i rozwoju przedsiębiorczości społecznej, gdy weźmie się pod uwagę wewnętrzne problemy i potrzeby tej grupy organizacji, jak również zewnętrzne ograniczenia ich rozwoju w Polsce.

Po pierwsze, poprzez działalność edukacyjną, polegającą na kształtowaniu umiejętności i kompetencji kadr przedsiębiorczości społecznej i jej otoczenia, szkoły wyższe mogą wpływać na produktywność kapitału ludzkiego (aktualnych i przyszłych kadr organizacji), a tym samym przyczyniać się do poprawy funkcjonowania, rozwoju i innowacyjności przedsiębiorstw społecznych. Po drugie, poprzez poznawanie natury zjawisk i generowanie wiedzy uniwersytety przyczyniają się do popularyzacji nowej formy przedsiębiorczości, stworzenia wokół niej pozytywnego klimatu, jak też jej uwiarygodnienia wśród interesariuszy. Po trzecie, istotne znaczenie mają relacje szkół wyższych z podmiotami przedsiębiorczości społecznej i ich otoczeniem. Uczelnie, jako rezerwuar wiedzy, mogą przyczynić się do poprawy funkcjonowania podmiotów przedsiębiorczości społecznej, jak i dostarczać rozwiązań dla ich interesariuszy. Tym samym mogą pełnić rolę katalizatora rozwoju

innowacyjnych przedsięwzięć w skali lokalnej, przyczyniając się do rozwoju społecznego i ekonomicznego w skali regionalnej⁴⁶.

Analizowany temat jest słabo rozpoznany w literaturze przedmiotu, co jest szczególnie widoczne w odniesieniu do opracowań poświęconych edukacji obywatelskiej, kooperacji szkół wyższych i tradycyjnych przedsiębiorstw. Podjęte rozważania mają charakter wstępnych ustaleń i wymagają pogłębienia przedmiotu i zakresu badań. Niemniej pozwalają stwierdzić, iż sektor szkolnictwa wyższego w Polsce jest ważnym partnerem dla podmiotów przedsiębiorczości społecznej, którego potencjał nie jest wystarczająco rozpoznany i wykorzystywany we wszystkich trzech analizowanych obszarach.

Bibliografia

- Alter K.S., *Social Enterprise Typology*, 2007, www.academia.edu/5249856/Social_Enterprise_Typology_Updated_November_27_2007_Kim_Alter_Virtue_Ventures_LLC (dostęp 30 VII 2019).
- Alter K.S., *Typologia przedsiębiorstwa społecznego*, [w:] *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*, red. J.J. Wygnański, Warszawa 2008, s. 141–197.
- Alvord S.H. [et al.], *Social Entrepreneurship and Societal Transformation. An Exploratory Study*, „The Journal of Applied Behavioral Science” 2004, nr 40 (3), s. 260–282, <https://doi.org/10.1177/0021886304266847>.
- Badanie ewaluacyjne pt. Ocena wsparcia w obszarze ekonomii społecznej udzielonego ze środków EFS w ramach PO KL*, Coffey International Development dla Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa 2013.
- Beyond Rhetoric: Adult Learning Policies and Practices*, OECD, 2003, <http://www.oecd.org/education/country-studies/18466358.pdf> (dostęp 29 VIII 2019).
- Bogacz-Wojtanowska E., *Zdolności organizacyjne a współdziałanie organizacji pozarządowych*, Kraków 2013.
- Bogacz-Wojtanowska E. [et al.], *Sukces i trwałość ekonomii społecznej w warunkach polskich*, Warszawa 2014.

⁴⁶ M. Herbst [et al.], *Szkoły wyższe...*, op. cit.

- Brdulak J., Florczak E., *Uwarunkowania działalności przedsiębiorstw społecznych w Polsce*, Warszawa 2016.
- Brock D.D., Kim M., *Social Entrepreneurship Education Resource Handbook*, Ashoka 2011, <https://doi.org/10.2139/ssrn.1872088>.
- Brouard F., Larivet S., *Essay of Clarifications and Definitions of the Related Concepts of Social Enterprise, Social Entrepreneur and Social Entrepreneurship*, [w:] *Handbook of Research on Social Entrepreneurship*, red. A. Fayolle, H. Matlay, Northampton 2010, s. 29–56, <https://doi.org/10.4337/9781849804684.00008>.
- Chell E. [et al.], *Social entrepreneurship and enterprise: International and innovation perspectives*, „Entrepreneurship & Regional Development” 2010, nr 22 (6), s. 485–493, <https://doi.org/10.1080/08985626.2010.488396>.
- Cochran P.L., *The evolution of corporate social responsibility*, „Business Horizons” 2007, nr 50 (6), s. 449–454, <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2007.06.004>.
- Czynniki wzrostu i ograniczenia działalności organizacji trzeciego sektora w Polsce. *Wnioski z badań Third Sector Impact*, red. E. Leś [et al.], Warszawa 2016.
- Dees J.G., *Definicja przedsiębiorczości społecznej*, [w:] *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*, red. J.J. Wygnański, Warszawa 2008, s. 245–252.
- Defourny J., *Od trzeciego sektora do przedsiębiorstwa społecznego*, [w:] *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*, red. J.J. Wygnański, Warszawa 2008, s. 65–90.
- Efektywność i skuteczność podmiotów ekonomii społecznej. Kalkulator kondycji podmiotów ekonomii społecznej*, red. P. Poławski, D. Zalewski, Katowice – Warszawa 2015, <http://pi.rops-katowice.pl/wp-content/uploads/2013/03/2015.07.10-kalkulator-podrecznik.pdf> (dostęp 31 VII 2018).
- Evers A., *Mieszane systemy opieki społecznej i organizacje hybrydowe. Zmiany w łańdźu organizacyjnym i świadczeniu usług społecznych*, [w:] *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Nowoczesne państwo i organizacje pozarządowe. Wybór tekstów*, wybr. M. Mozga-Górecka [et al.], Warszawa 2008, s. 187–198.
- Frączkiewicz-Wronka A., Cziura P., *Możliwość wykorzystania modeli biznesu do kształtowania wizerunku przedsiębiorstw społecznych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 313, s. 61–73.
- Frączkiewicz-Wronka A., Wronka-Pośpiech M., *Ekspertyza w zakresie rekomendowanych działań i kierunków rozwoju podmiotów ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych w województwie śląskim realizowana na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego*, Katowice 2016.
- Głowacki J., *Monetyzacja efektów społecznych*, „Ekonomia Społeczna” 2018, nr 2, s. 33–40, <https://doi.org/10.15678/es.2018.2.04>.

- Głowacki J., Jelonek M., *Badanie społecznej wartości dodanej podmiotów ekonomii społecznej w Polsce za pomocą narzędzia ESometr. Raport z badania*, Kraków 2013.
- Goleński W., *Efektywność organizacyjna podmiotów ekonomii społecznej – próba operacjonalizacji*, „Ekonomia Społeczna” 2017, nr 1, s. 7–21, <https://doi.org/10.15678/es.2017.1.01>.
- Hausner J., *Ekonomia społeczna jako kategoria rozwoju*, [w:] *Ekonomia społeczna a rozwój*, red. J. Hausner, Skrypt 1, Kraków 2008, s. 11–25, www.msap.uek.krakow.pl/doki/publ/es_ekonomia.pdf (dostęp 30 VIII 2019).
- Hausner J. [et al.], *Przedsiębiorstwo społeczne – konceptualizacja*, [w:] *Zarządzanie podmiotami ekonomii społecznej*, red. J. Hausner, Skrypt 2, Kraków 2007, s. 9–21, www.msap.uek.krakow.pl/doki/publ/es_zarzadzanie.pdf (dostęp 30 VII 2019).
- Herbst M. [et al.], *Szkoły wyższe, potencjał, bariery, koszty, możliwości*, [w:] *Państwo integrujące zasoby. Potencjał rozwojowy a jakość regulacji publicznych*, red. S. Mazur, Kraków 2011, s. 107–138.
- Hota P.K. [et al.], *Mapping the Intellectual Structure of Social Entrepreneurship Research: A Citation/Co-citation Analysis*, „Journal of Business Ethics” 2019, s. 1–26, <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04129-4>.
- Hoogendoorn B. [et al.], *What do we know about social entrepreneurship? An analysis of empirical research*, Rotterdam 2010.
- Łłowiecka-Tańska I., *Liderzy i działacze. O idei trzeciego sektora w Polsce*, Warszawa 2011.
- Karwacki A., Glińska-Neweś A., *Innowacyjność w podmiotach ekonomii społecznej w Polsce. Studium jakościowe*, „Ekonomia Społeczna” 2015, nr 2, s. 21–42, <https://doi.org/10.15678/es.2015.2.02>.
- Kaźmierczak T., *Zrozumieć ekonomię społeczną*, [w:] *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, red. T. Kaźmierczak, M. Rymśa, Warszawa 2007, s. 93–126.
- Kraśnicka T., Wronka M., *Istota i uwarunkowania przedsiębiorczości społecznej*, [w:] *Uwarunkowania przedsiębiorczości – różnorodność i jedność*, red. K. Jarremczuk, Tarnobrzeg 2010, s. 271–290.
- Kurleto M.H., *Model przedsiębiorstwa społecznego*, Warszawa 2016.
- Lasprogata G.A., Cotten M.N., *Contemplating „enterprise”: the business and legal challenges of social entrepreneurship*, „American Business Law Journal” 2003, nr 41 (1), s. 67–114, <https://doi.org/10.1111/j.1744-1714.2003.tb00002.x>.
- Leja K., *Trzy misje uczelni, trzy ścieżki kariery*, „Forum Akademickie” 2015, nr 1, <http://obywatelenauki.pl/2015/01/trzy-misje-uczelni-trzy-sciezki-kariery-krzysztof-leja-na-lamach-fa/> (dostęp 28 VIII 2019).
- Lekhanya L.M., *The role of universities in promoting social entrepreneurship in South Africa*, „Journal of Governance and Regulation” 2015, nr 4 (3), s. 67–71, https://doi.org/10.22495/jgr_v4_i3_p6.

- Leś E., *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Przegląd koncepcji i dobrych praktyk*, [w:] *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, red. E. Leś, Warszawa 2008, s. 37–56.
- Leś E., *Nowa ekonomia społeczna. Wybrane koncepcje*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2, s. 36–44.
- Leś E., *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa 2001.
- Mair J., Marti I., *Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight*, „Journal of World Business” 2006, nr 41, s. 36–44, <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2005.09.002>.
- Małecka-Lyszczek M., *Współpraca administracji publicznej z podmiotami ekonomii społecznej. Aspekty prawnoadministracyjne*, Warszawa 2017.
- Mazur S., *Państwo integrujące zasoby*, [w:] *Państwo integrujące zasoby – potencjał rozwojowy a jakość regulacji publicznych*, red. S. Mazur, Kraków 2011, s. 10–27.
- Mikołajczak P., *The impact of the diversification of revenues on NGOs' commercialization: evidence from Poland*, „Equilibrium” 2018, nr 13 (4), s. 761–779, <https://doi.org/10.24136/eq.2018.037>.
- Mikołajczak P., *Sources of Funding and Revenues of Social Enterprises in Poland in Comparison to Selected European Countries and World-Wide*, „Bezpieczny Bank” 2018, nr 2 (71), s. 113–125, <https://doi.org/10.26354/bb.6.2.71.2018>.
- Mikołajczak P., *Źródła i instrumenty finansowego wsparcia przedsiębiorstw społecznych*, Poznań 2017.
- Mirabella R., Young D.R., *The development of education for social entrepreneurship and nonprofit management: Diverging or converging paths?*, „Nonprofit Management and Leadership” 2012, nr 23 (1), s. 43–57, <https://doi.org/10.1002/nml.21049>.
- Monitoring Sektora Ekonomii Społecznej w Małopolsce za rok 2015*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, Kraków 2015, https://www.es-malopolska.pl/fileadmin/ES_Publikacje/inne_i_Monitoring/2016/Monitoring-2016_www.pdf (dostęp 28 VIII 2019).
- OECD, *Social Enterprises*, Paris 1999.
- Pacut A., *Funkcje i potencjał organizacji pozarządowych w Polsce*, [w:] *Wdrażanie mechanizmów współpracy finansowej jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi w Polsce*, red. S. Mazur [et al.], Kraków 2015, s. 18–25.
- Pacut A., *Kształcenie pozaformalne w zakresie gospodarki społecznej w Polsce. Przegląd wybranych inicjatyw* [niepublikowana ekspertyza przygotowana w ramach projektu „Partnerstwo na rzecz instytucjonalizacji ekonomii społecznej”], Warszawa 2013.

- Pacut A., *Rozwój przedsiębiorczości społecznej – istota i kierunki analizy*, „Ekonomia Społeczna” 2015, nr 1, s. 7–20, <https://doi.org/10.15678/es.2015.1.01>.
- Perrini F., Vuro C., *Przedsiębiorczość społeczna: innowacyjność i zmiana społeczna w teorii i praktyce*, [w:] *Przedsiębiorczość społeczna*, red. J. Mair [et al.], Warszawa 2010, s. 70–102.
- Piechowski A., *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne w Polsce. Tradycja i przykłady*, [w:] *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, red. E. Leś, Warszawa 2008, s. 13–36.
- Piecuch T., *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 2013.
- Pokora M., *Analiza dotychczasowych inicjatyw edukacyjnych w obszarze przedsiębiorczości społecznej* [niepublikowana ekspertyza przygotowana w ramach projektu „Ekonomia społeczna w innowacyjnych programach kształcenia” realizowanego w ramach programu „Dialog”], Tarnów 2017.
- Praszkier R., Nowak A., *Przedsiębiorczość społeczna. Teoria i praktyka*, Warszawa 2012.
- Praszkier R. [et al.], *Social Enterprise, Social Innovation and Social Entrepreneurship in Poland: A National Report*, Warszawa 2014, www.fp7-efeseiis.eu/national-report-poland (dostęp 30 VIII 2019).
- Roelants B., Sanchez Bajo C., *Podstawowy przegląd ekonomii społecznej*, [w:] *Ekonomia Społeczna 2002. Rozszerzenie ekonomii społecznej. Dokument przygotowawczy. Pierwsza Europejska Konferencja na temat Ekonomii Społecznej w Europie Środkowo-Wschodniej*, Praga 2002.
- Rymsza A., *Bariery rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce w świetle kultury organizacyjnej trzeciego sektora*, *Ekonomia Społeczna. Teksty* 2006, nr 32.
- Rymsza M., *Trzeci sektor a druga fala ekonomii społecznej w Polsce*, „Trzeci Sektor” 2007, nr 9, s. 2–8.
- Salamon L.M., *Putting the civil society sector on the economic map of the world*, „Annals of Public and Cooperative Economics” 2010, nr 81 (2), s. 167–210.
- Salamon L.M., Anheier H.K., *In search of the non-profit sector. I: The question of definitions*, „Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations” 1992, nr 3 (2), s. 125–151, <https://doi.org/10.1007/BF01397770>.
- Satellite Account on Non-profit and Related Institutions and Volunteer Work*, Handbook of National Accounting, nr 91 (1), New York 2018, https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/UN_TSE_HB_FNL_web.pdf (dostęp 30 VIII 2019).
- Snarska A., *Pomiar wartości społecznej na przykładzie Fundacji Sławek*, „Ekonomia Społeczna” 2018, nr 1, s. 20–32, <https://doi.org/10.15678/es.2018.1.02>.
- Solomon G.T. [et al.], *Knowledge management and social entrepreneurship education: lessons learned from an exploratory two-country study*, „Journal

- of Knowledge Management” 2019, nr 23 (10), s. 1984–2006, <https://doi.org/10.1108/JKM-12-2018-0738>.
- Stanienda J. [et al.], *Przedsiębiorczość społeczna. Nauka – praktyka – edukacja*, Tarnów 2017.
- Starnawska M., *Przedsiębiorczość społeczna w społeczeństwie obywatelskim w Polsce*, „Biuro Analiz Sejmowych” 2015, nr 4 (44), s. 167–203.
- Starnawska M., *Zachowanie poprzez sieciowanie w przedsiębiorczości społecznej w odpowiedzi na trudne otoczenie instytucjonalne – przypadek pięciu spółdzielni socjalnych*, „Problemy Zarządzania” 2014, t. 12, nr 4 (49), s. 97–116, <https://doi.org/10.7172/1644-9584.49.6>.
- Starnawska M., *Guiding Directions in Social Entrepreneurship and Innovation Education: Experts’ Insights*, „Horyzonty Wychowania” 2018, nr 17 (44), s. 31–39, <https://doi.org/10.17399/HW.2018.174403>.
- Szarfenberg R., *Spółdzielczość, gospodarka społeczna a polityka społeczna*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i dyskusje” 2013, nr 20 (1), s. 13–42.
- Uchwała nr 164 Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 2014 r. w sprawie przyjęcia programu pod nazwą „Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej”, Monitor Polski 2014, poz. 811, tom 1.
- Wei-Skillern J. [et al.], *Entrepreneurship in the Social Sector*, London – California 2007.
- Węsierska-Chyc L., *Gospodarka społeczna to nie sektor*, „Ekonomia Społeczna” 2013, nr 3, s. 9–23.
- Wronka-Pośpiech M., *Rola liderów w sukcesie przedsiębiorstw społecznych*, Katowice 2018.
- Wygnański J.J., *Ekonomizacja organizacji pozarządowych*, „Zarządzanie Publiczne” 2008, nr 1 (3), s. 23–67.
- Wygnański J.J., Frączak P., *Ekonomia społeczna w Polsce – definicje, zastosowania, oczekiwania, wątpliwości*, Ekonomia Społeczna. Teksty 2006, http://www.owes.info.pl/biblioteka/15_wygnanski_es.pdf (dostęp 27 I 2020).
- Zboroń H., *Ekonomia społeczna a ekonomia rynku – alternatywa czy dopełnienie?*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2015, nr 3 (7), s. 7–19.
- Znanięcka Lopata H., *The Social Functions of Universities*, [w:] *The Social Role of the University Student*, red. F. Znanięcki, Poznań 1994, s. 14–25.

Rozpoczynając pracę nad projektem i publikacją, wyszliśmy z założenia, że przede wszystkim potrzebna jest gruntowna wiedza na temat rzeczywistego stanu współpracy uczelni wyższych i organizacji pozarządowych, ze szczególnym uwzględnieniem barier, oraz zbiór inspiracji teoretycznych i dobrych praktyk – zarówno z Polski, jak i z innych krajów – pozwalających pogłębić tę współpracę i zwiększyć jej efektywność. To się nie zmieniło i w dalszym ciągu jesteśmy przekonani, że taka wiedza jest potrzebna. Pozwala ona podejmować skuteczniejsze działania na poziomie lokalnym przez poszczególnych zainteresowanych współpracą pracowników czy osoby kierujące konkretnymi jednostkami organizacyjnymi.

Niemniej jednak w trakcie pracy nad projektem coraz bardziej oczywiste stawało się dla nas to, że jeszcze istotniejsze od drobiazgowej wiedzy o charakterze wdrożeniowym jest zwrócenie uwagi na bardziej podstawową kwestię społecznych funkcji uczelni wyższych. Trudno będzie wprowadzić długotrwałe, efektywne rozwiązania dotyczące omawianej formy współpracy na rzecz społeczeństwa obywatelskiego bez decyzji o charakterze systemowym w obszarze polityki szkolnictwa wyższego.

ISBN: 978-83-8138-152-9

